

Y 1109

Légyelend

Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutató Intézet

ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI
VITAANYAGOK

9.

Lackó László:

GONDOLATOK A GAZDASÁGFÖLDRAJZ ÉS A
TERÜLETI TERVEZÉS KAPCSOLATÁRÓL

Budapest

1973

7 -

Gondolatok a gazdaságföldrajz és a területi
tervezés kapcsolatairól

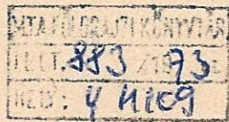
Dr. Lackó László

"Mindössze annyit mondhatunk: ha a hivatalos földrajz képtelen megoldani az előtte álló problémákat, akkor azokat a hivatalos földrajzi szervezeteken kívül fogják megoldani."
/ V.A. Anucsin / ^X

Az alább kifejtendő észrevételek és gondolatok természetesen magukon viselik a szerző beállítottságát és érdeklődési körét jellemző fontosabb vonásokat /gazdaságföldrajzi alapképzettség, némi kisméretarányu térkép-készítési gyakorlat, gazdasági kartográfiai érdeklődés és kutatás, és végül: tervgazdasági, alkalmazott kutatások/. E sokféle tényezőt még egyéb elemek is kiegészítik, ill. befolyásolják; közülük említendő az általános beállítottság, amin most azt értjük: elsősorban az elméleti vagy gyakorlati, az általános vagy különös problémák felé vonzódik-e a szerző. Másfél-két évtizeddel ezelőtt még az volt az uralkodó nézet, hogy a munkának általában hármas tagozódásúnak kell lennie: elméleti megalapozás; tárgyalás, elemzés; következtetések.

---

^X Substance of Modern Geography. In: The Analysis of Economic Territorial Nuclei of Slovakia. - Acta Geographica Universitatis Comenianae. Bratislava, 1970.

Ez a szemlélet általánosan elfogadottá vált és kortársaimmal együtt széles körben alkalmazzuk e szerkesztési elvet. Ma úgy tűnik, hogy az ilyenfajta témafelépítésből több hátrány, mint előny származik. Az egyetemi tanulmányok és a munkában eltöltött évek tapasztalatai nyomán többször felvetődött az a gondolat, hogy megkíséreljem bizonyos földrajzi elméleti problémákról kialakult véleményem kifejtését. Különböző okok miatt végül is többnyire távol tartottam magam az effajta munkától. /Ez alól kivételt jelent talán a gazdasági kartográfia néhány tudományrendszertani kérdésének felvázolása./ A saját megfontolásoknál jóval nagyobb szerepet játszottak ebben a "környezeti" hatások: az 50-es évek nagy földrajzi elméleti vitáinak eredményei és egysikusága, majd az ezt követő nagy "elméleti csend". /Ezt a csendet talán csak a még a közelmúltban is folyt Kovács Csaba - Száva-Kováts párbeszéd törte meg. Az igazat megvallva, tulontuli elvontsága és a földrajztól való távol kerülése miatt ez sem tette nagyon vonzóvá az elméleti problémákat./ Az elméleti kérdések lekerültek a napirendről, sokak szerint azért, mert ezek nem fontosak, tulajdonképpen talán nem is léteznek. Ugy gondolom azonban, hogy a valódi okok között mások is szerepeltek: megtörtént a természet- és gazdaságföldrajz látványos különválása, kialakultak az "áhitott" ágazatok. Nem maradt más hátra, meg kellett tölteni tartalommal a kiharcolt kereteket.

Valószínűleg senki előtt sem szorul bizonyításra, hogy a 60-as években mind a természet-, mind a gazdaságföldrajz, bel- és külföldön egyaránt megbecsült és mindenképpen tiszteletre méltó eredményeket ért el. Nagy fejlődésen mentek keresztül az alkalmazott módszerek is. Ilyen értelemben úgy látszott tehát, hogy

minden a legnagyobb rendben van a földrajztudományok háztáján.

Időközben azonban komoly változások következtek be az egyéb geo-tudományokban és a földrajz más rokontudományaiban. E változások egyik nagyon jellegzetes iránya, hogy a határ- és rokontudományok gyorsan növekvő figyelmet kezdtek szentelni a területi-térbeli kérdéseknek. Erre nyilvánvalóan azért került sor, mert egyfelől a területi aspektus vizsgálatára irányuló gyakorlati igények merültek fel, másfelől pedig e tudományok foglalkozni óhajtván a területi kérdésekkel, valamilyen módon meg is oldották a feladatokat. Hozzá kell még mindehhez tenni, hogy - véleményem szerint - a vázolt helyzet kialakulásának objektív alapját éppen maga a földrajz teremtette meg, főként elméleti tevékenységének legyengülése és általában defenzív helyzete által. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a 60-as években a földrajz relativ hanyatlása következett be, mind tantárgyként, mind tudományként. /A relativ hanyatlás kifejezés arra utal, hogy a vitathatatlan fejlődés ellenére, más tudományokhoz viszonyítva állapítható meg elmaradás./ A tudományos kutatást véve alapul, valahogy olyan helyzet alakult ki, mintha elfogytak volna a földrajzi témák. Egyre több olyan probléma vizsgálatára került sor, amelyről az első benyomás az volt, mintha a geológiától, hidrológiától, talajtantól vagy a közgazdaságtantól, agrár- vagy ipargazdaságtantól stb. "kölcsönöztük" volna őket. E látszólag szemben a valóság az, hogy az eredetileg a földrajz körébe tartozó, de az idők folyamán más tudományokhoz átcsuszott témák - nem mindig szerencsés - "visszaszerzési" folyamata indult meg. Az esetek túlnyomó többségében ezt a folyamatot a gyakorlati jellegű és a gyakorlat számára valóban fontos

témák keresése és megoldása jellemezte. És talán éppen ennek következtében, a 60-as évek vége felé a földrajz olyan kvalitásai mutatkoztak meg, amelyek biztatóak a jövőre nézve. Ugy tűnik azonban, hogy a további előrehaladás érdekében elengedhetetlenül szükséges néhány alapvető földrajzi elméleti és tudományrendszertani kérdés tisztázása, ill. napirendre tűzése. Meg kell találni azt a néhány átfogó tudomány- és gyakorlati területet, amelyek köré kell csoportosítani a földrajzi vizsgálatokat; meg kell kísérelni a fő módszerbeli fejlesztési irányok kijelölését stb. Világos, hogy az ilyen jellegű kérdések megoldása nem megy parancsszóra és rövid idő alatt nem valósítható meg. Az sem vitatható azonban, hogy a kapcsolódó résztémák felvetése, megvitatása, ill. ezek napirendre tűzése és támogatása nagy erőt jelenthet.

Természetesen jelen dolgozat nem lép fel azzal az igénnyel, hogy az előzőekben vázolt problémák átfogó megoldására tegyen kísérletet. Mindössze arra vállalkozik, hogy egy gyakorlati terület és a földrajz /főként a gazdaságföldrajz/ kapcsolatait még inkább: a lehetséges és kívánatos kapcsolatokat, változási irányokat áttekintse. ^X

---

^XÖröm és megtiszteltetés volt a szerző számára, hogy e gondolatok összefoglalására Pécsi Márton akadémikus inspirálta. E szubjektív vonatkozáson túl, ez az inspiráció arra utal, hogy a felvetett, ill. ehhez hasonló problémák másokban esetleg már korábban felmerültek, vagy megfogalmazódtak.

A földrajztudomány fő ágait - természet- és gazdaságföldrajz - tekintve megállapítható, hogy az előzőekben említett kritikus helyzet lényegében egyformán vonatkozott mindkettőre.^X

Ha most a gazdaságföldrajz helyzetét minősítem "nehezebbnek", ebben talán közrejátszik az is, hogy tudományunk ezen ágát sokkal jobban ismerem, mint a természeti földrajzot.

Egészen röviden, a következőkkel jellemezhetjük a hazai gazdaságföldrajz utóbbi két és fél évtizedes fejlődését: a marxista gazdaságföldrajz kialakulása az "egységes földrajz" elleni harccal, a reakciós irányzatokkal folytatott küzdelemmel párhuzamosan ment végbe; ez - egyebek mellett - jelentős ideológiai és földrajz-elméleti tevékenységet is eredményezett; többé-kevésbé megalapozottan kialakultak a földrajzi ágazatok, megindultak a kutató-elemző munkák, melyek szorosan kapcsolódtak a népgazdasági területi tervezéshez; a nagyon széles fronton kezdeményezett munkálatokon belül fokozatosan tért hódított az ágazati jelleg; majd mindinkább háttérbe szorultak a módszertani megújításra irányuló törekvések, az "új helyzettel" foglalkozó elméleti munkák.

---

^X Az e problémakörrel foglalkozó munkák közül említjük Pécsi Márton átfogó előadását, amely a Magyar Földrajzi Társaság 1965. áprilisi ünnepi közgyűlésén hangzott el: A magyar földrajztudományok utja a felszabadulás óta és időszerű kérdései. - Földr. Közl. 1965. XIII. pp. 207-223. A földrajz "válságáról" - főként a természeti földrajz szemszögéből - szóló, szintén figyelemre méltó tanulmányt készített néhány évvel később Miholics József: A természetföldrajz néhány időszerű kérdése. - Földr. Ért. 1970. XIX. pp. 109-119.

Az utóbbi "szakaszokkal" mintegy egy időben, főleg külföldön - elsősorban nyugati országokból - szerzett tapasztalatok nyomán, egyre erősödött a területi gazdasági kérdések alapvetően közgazdasági szemléletű megközelítése. A térkutatás és térgazdaságtan /legújabbban: regionális tudomány/ azon kérdéseket igyekezett magához ragadni, amelyek a tervezéssel, azaz a gyakorlattal a legszorosabban kapcsolatban állnak. Néhányan hajlottak afelé, hogy az "elaggott" gazdaságföldrajz helyére a térgazdaságtant állítsák. A térgazdaságtani vagy regionális tudományi felfogás, ill. megközelítés viszonylag gyorsan és széles körben kezdett támogatókra és követőkre találni. Ugy gondolom, hogy bár ebben szerepet játszott a gyakorlattal való szoros kapcsolat és a más téren is divatosává váló közgazdasági szemléletmód, mégis a legfőbb okot az jelentette, hogy a térgazdaságtan módszertanilag korszerűbbnek és egzaktabbnak mutatkozott, mint a gazdaságföldrajz. Közismert, hogy a térgazdaságtan milyen nagy mértékben alkalmazza a matematikai-statisztikai módszereket, a modellezést és a közgazdaságtanból átvett egyéb vizsgálati, elemző megoldásokat. Mindezek, elég élesen eltérően a gazdaságföldrajz hagyományos módszereitől, erős vonzerőt kölcsönöztek a térgazdaságtani szemléletmódnak. Az említett tényezők hatására olyan folyamat indult el, hogy a gazdaság területi elhelyezkedésének, kapcsolatainak és fejlődésének kérdései körül egyre több kikerülni látszott a gazdasági földrajz szférájából.

A gazdaságföldrajzban használatos módszereknek az utóbbi években kezdődött megújulása valamennyire visszabillentette ugyan a mérleget, de a helyzet nem rendeződött megfelelően. A gazdaságföldrajz, tárgyát, alapvető felfogását és szemléletmódját tekintve rendelkezik azon objektív adottságokkal, amelyek révén

megtalálhatja az őt megillető helyet a gazdasági-társadalmi problémák területi vizsgálatában. Ehhez feltehetően néhány változásra van szükség. Közülük szeretnék egy-kettőre - a teljesség igénye nélkül - kissé közelebbről rávilágítani.

I. A témaválasztásról

1. A gazdaságföldrajz helyzetének stabilizálása szempontjából legcélszerűbb a vizsgálandó témák olyan kiválasztása, amely egyértelműen a gyakorlat valós igényei felé mutat. E tanulmányban a gyakorlatot a területi tervezéssel azonosnak tekintjük. /Itt felvetődhet két észrevétel: az egyik az, hogy e megállapítás legalábbis nem rendelkezik az újdonság átütő erejével; a másik pedig: a javaslat megvalósítása szürke praktikizmus felé vezetne. Mivel a célunk elsősorban az, hogy némileg hozzájárulhassunk a gazdaságföldrajz helyzetének előremozdításához, előfordul, hogy régi igazságot ismétlünk, amelyet mindannyian ismerünk és mégsem dolgoztunk annak szellemében; a későbbiekben remélhetőleg egyértelműen tisztázódik majd, hogy nem gyakorlati tevékenységet kérünk számon a gazdaságföldrajztól. / Az utóbbi két-három évben napvilágot láttak olyan kutatási beszámolók, amelyek mind témaválasztásukat, mind eredményeiket tekintve közel állnak a területi tervezés igényeihez, céljaihoz. Ezek száma azonban egyfelől viszonylag csekély, másfelől létrejöttük esetlegesnek tűnik. A gazdaságföldrajz további fejlődése viszont jelentős részben függ attól, hogy mennyire képes kielégíteni az igényeket, ill. attól, hogy milyen mértékben tud elébe menni a gyakorlat elvárásainak.

Minthogy az ilyen igényeket a gyakorlat oldaláról általában nem szokták megfogalmazni és az érdekelteknek "megküldeni", célszerűbbnek látszik az a megoldás, ha a tudomány törekszik az igények kifürkészésére. Erre kedvező lehetőséget nyújt a gyakorlat fejlődési irányainak megfigyelése és értékelése, majd ennek alapján a megfelelő következtetések levonása.

A 60-as évek közepétől kezdve egyre világosabban látható volt, hogy a gazdaság és társadalom területi aspektusa növekvő sulyal szerepel a gazdaságpolitikában és a tervezésben. Ennek számos jele közül most csak az akkori hosszú távu tervezés területi fejezetére, az Országos Tervhivatal Területi Tervezési Intézetének /amely később az OT Tervgazdasági Intézetének részévé vált/ megszervezésére, majd az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztálya által kezdeményezett és irányított, a területi tervezés problémáival átfogóan foglalkozó munkálataira utalunk. A területi tervezés és kutatás jelen helyzetére is számottevő befolyást gyakoroltak azok a vizsgálatok, amelyeket az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztálya által felkért szakértői bizottságok 1968 - 70-ben folytattak. E munka során olyan nézetek kristályosodtak ki, amelyek mind elvi, mind szervezeti vonatkozásban meghatározó jelentőségűek. A széles körű és igen alapos vizsgálatok fő megállapításai az alábbiakban foglalhatók össze Bálint József - Csáki Norbert /1970/ tanulmánya alapján. X

X Bálint J. - Csáki N.: Területfejlesztési politika és hosszú távu tervezés. - Társadalmi Szemle, 1970. XXV. 7. pp. 6-15.

A felszabadulás óta eltelt idő alatt jelentős változások történtek a gazdaság területi strukturájában, nagy eredmények születtek a területi aránytalanságok felszámolása, a termelőerők ésszerű elhelyezésének biztosítása terén. Az eredmények mellett felszínre kerültek bizonyos fogyatékoságok is, amelyek arra hívták fel a figyelmet, hogy a területfejlesztési politikát módosítani, javítani kell. "Gazdaságpolitikánk e fontos láncszemének áttekintésénél mindenekelőtt az vált nyilvánvalóvá, hogy ma már nem szoritkozhatunk egyszerűen és általában a vidék iparosítására, hanem a területfejlesztés elveit egy komplexebb szemlélet alapján kell pontosítani, kiegészíteni, a területfejlesztés eszközszerét pedig összhangba kell hozni a gazdaságirányítási rendszer új követelményeivel." /Bálint J. - Csáki N.: i.m./

A területi tervezésnek a népgazdaságban játszott szerepét az idézett tanulmány az alábbiakban jelöli meg: az egyes területek természeti és egyéb erőforrásai hatékony hasznosításának biztosítása, a településhálózat korszerűsítése, a népesség anyagi és kulturális színvonalában meglévő területi különbségek csökkentése. Amint a későbbiekben még visszatérünk e tényezőre, látni fogjuk, hogy ez utóbbi elem - az életkörülményekben fennálló területi különbségek csökkentése - hangsúlyozása talán a legfontosabb olyan újszerű momentum, amely a területfejlesztési politika alakulásának hosszabb távra is irányt adott; ismeretes ugyanis, hogy korábban területi tervezésünk is túlzottan termelés /ill. termelés-elhelyezés/-centrikus volt.

Ma már nem szorul különösebb bizonyításra, hogy a gazdasági fejlődés különböző szakaszaiban a területfejlesztés jellege,

fő célja és eszközei mások és mások. Az sem vitatható, hogy a gazdasági fejlődéssel a területi tervezés fontossága egyre fokozódik, mindinkább valóban szerves részét alkotja az általános gazdaságpolitikának és a népgazdasági tervezésnek. Másfelől viszont egyetérthetünk Bálint J. és Csáki N./i.m./ azon megállapításával, hogy a területi tervezés elmélete és gyakorlata nem volt /és részben még ma sincs/ megfelelően felkészülve a megnövekedett követelmények teljesítésére. Egyaránt elmondhatjuk ezt a termelőerők hatékonyabb elhelyezésével, a termelés-elhelyezés és területfejlesztés összehangolásával, a társadalompolitikai célok érvényesítésével kapcsolatban. /Az utóbbi két évben számottevő eredmények születtek, amelyek csökkentették ugyan az említett adósságokat, de nem számolták fel azokat./

A területi tervezés elmélete, gyakorlata és intézményi feltételei szempontjából is "uj korszak" kezdetét jelentette a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1006/1971/III. 16./sz. határozata a területfejlesztés irányelveiről. A határozat legfőbb ereje korszerű szemléletében és átfogó jellegében rejlik.^X

A dokumentum első része a termelőerők területi elhelyezésének irányelveivel foglalkozik. Abból indul ki, hogy a területfejlesztésnek fontos, de nem egyedüli eleme az ipar, az egyes területek gazdasági színvonalának alakításában jelentős szerep jut a mezőgazdaságnak és növekszik a szolgáltatási, közlekedési ágazatok jelentősége. A termelőerők területi elhelye-

---

^XKóródi József: A korszerű területfejlesztés kormány szintű irányításának néhány kérdése. - ÉGSZI Gyorsjelentés, 1971.VIII.sz.

zésével kapcsolatban az alábbi szempontokat fejti ki: a munkaerő hatékony felhasználása, területi megoszlása; az adottságokat és követelményeket sokoldalúan figyelembe vevő ipartelepítés; a mezőgazdasági termelés szakosodása, területi elhelyezkedése, különös tekintettel a kedvező, ill. kedvezőtlen természeti adottságok figyelembevételére; a közlekedési és hírközlési hálózat és a területfejlesztés összhangjának biztosítása; a vízgazdálkodás és területfejlesztés összehangolása; a szellemi munkaerő arányosabb területi elhelyezése. A határozat második része a területfejlesztés társadalompolitikai célkitűzéseit tartalmazza; ezen belül: a természeti-gazdasági erőforrások eltérő mértéke alapján kialakult területi jövedelmi és ellátottsági színvonalkülönbségek csökkentése; a települések közötti szociális, kulturális és kommunális ellátási különbségek mérséklése, különös figyelemmel az azonos szerepkörű településekre; az idegenforgalom továbbfejlesztéséből következő feladatok; a természeti környezet védelme, a káros hatások csökkentése, új ártalmak keletkezésének megakadályozása, A harmadik fejezet a termelőerők területi elhelyezésének és a települések fejlesztésének összehangolt irányelveit összegezi: Budapest és a budapesti agglomeráció fejlesztése fő céljainak ismertetésén túl vázolja a fontosabb városkategóriák és községek kívánatos szerepkörét, felveti a tanyakérdés rendezésének néhány szempontját. Az utolsó, negyedik rész a területfejlesztés eszközrendszerével, a különböző időtávú népgazdasági tervekkel, a területi-közgazdasági szabályozó rendszerrel, az egyes esetekben szükségessé váló hatósági eszközök alkalmazásával, a szervezett telephelyforgalom megteremtésével foglalkozik.

Ugyanezen időben a Kormány egy másik határozattal szabályozta a területi tervezés rendjét, meghatározta az egyes szervek feladatait, azaz biztosította az elfogadott elvek valóra váltásának alapfeltételeit. A területi tervezéssel kapcsolatos korábbi intézkedésekkel szemben óriási előrelépést jelentett, hogy a területfejlesztési tevékenységet - ágazati teendőnek tekintve - az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium feladatává tette; e határozat nagy jelentősége abban van, hogy Magyarországon először vált a területfejlesztés "önálló" ágazati, minisztériumi szintű tevékenységgé. Az ebből adódó kedvező lehetőségek kiaknázása valamennyi, a területi problémákkal foglalkozó szakember - ideértve a földrajzosokat is - feladata. Az alkalom roppant vonzó, de kihasználása kötelezettségekkel és nehézségekkel is jár. A földrajzosoknak - úgy tűnik - az elmúlt két esztendőhöz viszonyítva fokozni kell ez irányú tevékenységüket, elsősorban természetesen a tervek megalapozása, a kutatások terén.

Az említett határozatok és intézkedések nyomán új lendületet kaptak a területi problémákkal foglalkozó kutatások, amelyekből a földrajznak a korábbinál fokozottabb mértékben kell kivennie részét. A gyakorlat, azaz a területi tervezés oldaláról megtörtént ama legfontosabb kutatási irányok és témák összefoglalása, amelyek megoldása elsősorban szükséges a tervezés, ill. a területfejlesztés színvonalának és hatékonyságának emeléséhez, a feladatok jobb megoldásához. ^X A hivatkozott tanulmány az elvégzendő kutatásokat három részre bontja.

---

^X Bartke I. - Horváth F. - Kóródi J. - Kulcsár V.: A területi kutatómunka továbbfejlesztésének feladatai. Bp. 1971. Kézirat.

Az első rész az alapkutatások fő irányait foglalja össze: a tudományos és technikai forradalom hatása a gazdasági térszerkezetre, és a telepítési kritériumokra, elsősorban abból kiindulva, hogy egyre gyorsuló módon változnak a területfejlesztéssel szemben támasztott igények és mind rövidebb idő alatt módosulnak az ágazatok telepítési igényei és feltételei; a második alapkutatási témakör a gazdasági-tervezési körzetekkel kapcsolatos elméleti vizsgálatokat, a lehatárolási módszerek kialakítását, ill. továbbfejlesztését foglalja magában; a következő kutatási irány a területi gazdasági növekedés feltételeinek, az alkalmazható modellek sajátosságainak feltárását tűzi ki célul; végül, a területfejlesztés társadalompolitikai feltárásával, a térbeli folyamatok társadalmi kihatásaival foglalkozó kutatások fontosságát vázolja a tanulmány. Az említetteken kívül az alapkutatási feladatok közé tartozónak kell tekintenünk a természeti környezet és a társadalom közötti törvényszerűségek korszerű eszközökkel és az adott viszonyainkhoz alkalmazkodó módon való feltárását, a kölcsönös összefüggések hatásmechanizmusának vizsgálatát is.

A második részben a területi tervezéshez, mint gyakorlati tevékenységhez közvetlenül kapcsolódó kutatási célokat vázolja az említett tanulmány; ilyenek: a területi tervek metodikájának továbbfejlesztése, a területi tervezés rendszerelméleti megközelítése, a területfejlesztési célok elérését elősegítő befolyásoló eszközök vizsgálata. Végül azon kutatási irányok ismertetésével találkozunk, amelyek a területfejlesztést a legközvetlenebbül segíthetik: a térszerkezet optimalizálásának feltételei, eszközei, mérésének lehetőségei; a területi demográfiai és munkaerő-viszonyok alakulására ható tényezők;

az egyes ágazatok telepítési kritériumainak meghatározása és összevetése a területegységek telepítési adottságaival és lehetőségeivel; az ipar technikai fejlődése és a termelőerők területi elhelyezése közötti összefüggések; az ipartelepítés és településfejlesztés összefüggései, különös tekintettel az infrastrukturális igényekre és lehetőségekre, valamint az ipar legcélszerűbb települési formáira; a tercier ágazatok és a lakossági ellátás területi fejlesztésének kérdései; általános település-szociológiai kutatások; a budapesti agglomeráció iparfejlesztési irányainak kutatása; az idegenforgalmi központok fejlesztési sajátosságainak elemzése; a nemzetközi munkamegosztás révén a területfejlesztésre háruló feladatok vizsgálata, előrejelzése.

Minden tervfajta számára nélkülözhetetlen a sokoldalú megalapozottság biztosítása. Természetesen vonatkozik ez a területi tervekre is. Ez utóbbiak esetében a kellő megalapozottság elérése meglehetősen nehéz, e tervek sok ágazatot és bonyolult összefüggésrendszert átfogó jellege miatt. A megalapozottságon belül különösen fontos és elsődleges szerepet játszik a tudományos megalapozás, amely nemcsak a korábbi fejlődési irányok és törvényszerűségek feltárását és elemzését jelenti, hanem magában foglalja a jövőbeli tendenciák valószínűsítését is. A területi tervezésben dolgozók nagy jelentőséget tulajdonítanak a tervek tudományos megalapozásának és ehhez rendszeresen igénybe veszik a kutatók segítségét. Mindezekről tanuskodnak - egyebek között - az alábbi sorok is: "A területi tervezés tudományos megalapozása rendkívül munkaigényes feladat, mivel a tervek komplex társadalmi-gazdasági tervek, a problémák a tervezés területi egységeinek a számától függően sokszorozódnak,

valamint a gazdasági törvények speciális követelményei miatt stratégiájukat tekintve is eltérő jellegűek lehetnek. Ennek következtében fokozódó mértékben szükséges a tervezők és a kutatók együttműködésének az erősítése."^X

A gazdasági földrajz potenciális témái szempontjából nagyon fontosak maguk a különböző témájú és rangú területi tervek. Ez alkalommal eltekintvén az egyes régiókra, idegenforgalmi körzetekre stb. vonatkozó számos tervtől, tekintsük át a népgazdasági negyedik ötéves területi terv és a hosszú távu területi tervek koncepció fő vonásait.

Az 1971 - 75 közötti időszakra a terv az alábbi területfejlesztési célkitűzéseket irányozta elő /1.: A magyar népgazdaság negyedik ötéves terve, 1971 - 1975. Tervtörvény./:

- a termelőerők területi elhelyezkedésének változása segítse elő a termelés hatékonyságának emelését;
- a foglalkoztatási és ellátottsági különbségek csökkentésével mérséklődjenek az életviszonyokban fennálló eltérések;
- a Budapesten és környékén települt ipar fejlesztését úgy kell megoldani, hogy ne növekedjen a foglalkoztatottak létszáma; folytatni kell a munka- és területigényes, ill. korszerűbb strukturába nem illeszkedő üzemek kitelepítését a fővárosból, oly módon, hogy ezzel elősegítsük a vidéki iparosítási célkitűzések elérését;

---

^X Területi tervezés, tanácsi tervezés. Szerk.: Kulcsár V.
Közg. és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1972. 44. old.

- a főváros tulsúlyának csökkentése érdekében elő kell segíteni a műszaki élet, a tudományos kutatás, a szellemi élet decentralizálását;
- iparilag leggyorsabban az Alföldet, ezen belül is az ÉK-Tiszántult kell fejleszteni;
- a visszafejlődő szénbányászati vidékeken gondoskodni kell az ipari szerkezet gyors átalakításáról, kellő számú munkahely létesítéséről;
- É-Dunántul ipara főként a központi iparfejlesztési programok révén fejlődjék;
- az országos átlagnál gyorsabb ipari fejlesztést kell megvalósítani a D-Dunántulon.

A hosszu távu népgazdasági tervezés keretében mintegy hat éve folyik a területfejlesztés fő irányainak és feladatainak meghatározása az 1985-ig terjedő időszakra vonatkozóan. A korábbi időszak jellemző tendenciáinak és a gazdaság és társadalom adott térszerkezetének sokoldalú elemzése és feltárása után sor került egy kb. 15 éves időszak feltételeivel összehangolt területfejlesztési koncepció kialakítására. ^X E munka egyik legfontosabb vonása és valószínű sikerének biztosítója, hogy kidolgozását nem kiragadva, hanem a népgazdaság egészébe beágyazva végezték.

---

^X Boros F. - Kovács Cs. - Kőszegi L.: 1973. A területfejlesztés hosszú távu koncepciója. - Közgazdasági Szemle, XX. 2. pp. 138-157.

"A társadalmi, gazdaságpolitikai viszonyok és célok mindenkör döntően befolyásolják a területfejlesztés céljait és irányait; egyuttal a területfejlesztés is meghatározott igényeket támaszt az általános társadalom- és gazdaságpolitikával szemben és egyes esetekben előfeltételét, illetve eszközét képezi a társadalom- és gazdaságpolitikai törekvések realizálásának. Emellett a területfejlesztés tipikusan távlati tervezési feladat. A gazdaság legalapvetőbb térbeli összefüggései csak hosszabb, 15 évet is meghaladó távon változnak érdemlegesen, hiszen e változások fő tényezői is a legalapvetőbb és tartós gazdasági és társadalmi folyamatok közül kerülnek ki.... Elsősorban azt vizsgáltuk, hogy milyen térbeli fejlődési tendenciák felelnek meg népgazdaságunk és társadalmunk adott és jövőbeli fejlettségi fokának, a tudományos-technikai fejlődésnek, a népgazdaság alapvető szerkezeti változásainak, a fő társadalompolitikai és gazdaságpolitikai követelményeknek." /Boros - Kovács - Kőszegi: i.m./

Abból kiindulva, hogy a társadalom és gazdaság jelenlegi fejlettségi szintje több lényeges strukturális változást tesz szükségessé, továbbá arra figyelemmel, hogy a változások következtében módosulnak a társadalmi-gazdasági igények és nem téveszthetők szem előtt a hatékonyság szempontjai sem, a hosszú távu területfejlesztési koncepció az alábbi fő tényezőkre alapozódik: várhatóan tovább folytatódik a népesség és gazdaság koncentrálódása a kedvezőbb természeti és gazdasági adottságu településekbe és területekre, ami azonban a relatíve csekély különbségek miatt nem eredményez alapvető, az eddigi tendenciáktól gyökeresen eltérő térbeli folyamatokat; fennmarad az a folyamat, amely szerint a koncentráció a kedvező adottságu vidéki városok felé irányul; figyelembe veendő

és elősegítendő, hogy a gazdasági fejlettségi és ellátottsági területi különbségek csökkenjenek és ezáltal erősödjön a népesség és gazdaság arányosabb területi elhelyezkedése felé mutató tendencia.

2. Ugy gondolom, hogy az előzőek alapján elég egyértelműen és a gyakorlat oldaláról is alátámasztva rajzolódna ki azon irányok, amelyek felé a gazdaságföldrajzi kutatásoknak /legalább egy részüknek/ érdemes és szükséges haladni.

Ezen irányok egy része elméleti beállítottságunak mondható. Rávilágít ez a tény, most már konkrétan ama elméleti adósságokra, amelyeket a dolgozat elején említettem, és bizonyítja: egy tudományág sem engedheti meg magának azt a fényűzést, hogy viszonylag hosszú időn keresztül elhanyagolja saját elméleti problémáinak vizsgálatát.

a/ Vegyük először szemügyre a természeti erőforrások, a természeti környezet és a társadalom és gazdaság közötti kapcsolatokat. A "hósi időkben" e témakörrel a gazdasági geográfia foglalkozott. Természetesen olyan színvonalon és ideológiai bázison, amely az idő tájt rendelkezésre állt, ill. elérhető volt. Születtek is eredmények, amelyek jelentős előrelépést jelentettek a korábbi, burzsoá nézetekhez képest. Azután, nagyon sajnálatos módon, kiment a gazdaságföldrajzi "divatból" e téma és jó magyar szokás szerint nem az történt, hogy a fontosságát megillető helyre került, hanem - megszűnt. Amikor e téma a 60-as évek közepe, vége felé ismét előtérbe került, azt tapasztalhattuk, hogy többnyire elavult, hibás szemléletű anyagokra támaszkodhatunk. Azt sem hallgatjuk el, hogy döbbenetes foghíjak voltak e tekintetben mind a filozófiai, mind

a politikai gazdaságtani szakirodalomban; azonban nyilvánvaló, hogy ez kisebb részben azzal függ össze, hogy a szak-tudomány oldaláról semmilyen nyomás vagy számonkérés nem mutatkozott, így ezt a viszonylag nehéz kérdéscsoportot nem tüzték napirende. Pedig nagy szükség lett volna rá. /Ezt személyesen is tapasztaltam, amikor 1969-ben a természeti erőforrások gazdasági értékelésének egyes kérdéseivel foglalkoztam. A politikai gazdaságtani szakirodalom főként Marx néhány átfogalmazott megállapítására, bizonytalan elvi nyilatkozatokra korlátozódott; még abban a kérdésben sem jutott egyértelmű állásfoglalásra, hogy a természeti erőforrások a nemzeti vagyon részét képezik-e? Ilyen szakirodalmi háttér esetén mit tehet a kutató? Ujra megkeresi és "felfedezi" a marxizmus klasszikusainak idevágó megállapításait, értékeli a téma irodalmát. Feladatának megoldása érdekében ezt kell tennie, függetlenül attól, hogy rendelkezik-e az elméleti munkához szükséges adottságokkal, képes-e általánosításra./

Várható, hogy a következő években is megmarad a természeti környezet és a társadalom közötti kapcsolatok iránti érdeklődés, ezért feltétlenül szükségesnek látszik néhány elméleti kérdés földrajzi beállítottságu vizsgálata:

- a természeti környezet fogalma,
- a természeti környezet minőségi és mennyiségi változásai,
- a természeti környezet és a társadalom és gazdaság közötti összefüggések jellege, fő tényezői, e kapcsolatok alakulásának fő irányai, különös figyelemmel a társadalmi-gazdasági fejlődésre, a tudományos-technikai forradalom eredményeire,
- a természeti környezet hatása a társadalomra,
- a társadalom hatása a természeti környezetre,

- a természeti erőforrások számszerű közgazdasági értékelésének alapjai és lehetőségei.

Az egyes természeti tényezők és egyes gazdálkodási ágak közötti összefüggésekkel foglalkozó - az elmúlt évek során a földrajzosok által végzett - munkák alapján érdemes lenne a kutatási programba felvenni néhány gyakorlati jellegű kérdést:

- a természeti erőforrások térbeli eloszlása területi egységek /járások, megyék, gazdasági körzetek, természetföldrajzi tájak/ szerint,
- a természeti erőforrások és a gazdaság térszerkezete közötti összefüggések területi egységenként,
- a természeti erőforrások és a gazdasági térszerkezet közötti összefüggések változási irányai, különös tekintettel a gazdasági fejlődésre.

A tervezésben - és más tudományos és gyakorlati tevékenységben is - tapasztalható a természeti tényezők és erőforrások hatásainak figyelembevételére irányuló törekvés. E hatások és összefüggések sokoldalú alkalmazása azonban attól függ, hogy rendelkezésre áll-e megfelelő színvonalú és egzaktnak tekinthető vizsgálati, elemző anyag. Ennek elkészítéséből nagy részt kell vállalnia a gazdaságföldrajznak.

A nagy horderejű és sok tekintetben földrajzi jellegű témák közé tartozik a környezetvédelem problémaköre. E téren a gazdaságföldrajzra háruló feladatok jelentős része megoldásra vár mind a helyzetet feltáró, elemző munkák tartalma, mind a kidolgozandó intézkedések jellege és fő irányai tekintetében. A téma széleskörű kibontakozása jelenleg van folyamatban, ami ropant kedvező feltételeket nyújt a gazdaságföldrajz hatékony bekapcsolódása számára.

b/ Az előző pontban vázoltakhoz sok vonatkozásban hasonló a helyzet a gazdasági körzetekkel foglalkozó vizsgálatok terén. A marxista gazdaságföldrajz kialakulásakor a gazdasági körzet az egyik, vagy talán a legfontosabb kérdés volt. Mind az elméleti, mind a gyakorlati jellegű munkák sokoldalúan foglalkoztak e témakörrel. A rajon-problematika értékét azonban devalválta a túl sok, és nem kellően megalapozott publikáció; olyan helyzet alakult ki, hogy minden valamirevaló tanszék vagy kutató kollektíva kidolgozta a maga rajonbeosztását. Ez az infláció két forrásból táplálkozott: a szovjet szakirodalom átvétele minden komoly szűrés vagy megfelelő adaptáció nélkül; a másik oldalon pedig a tervezés körzetesítési igénye állt. Tény, hogy az 50-es évek rajonizálási törekvései többnyire hiján voltak a kellő tudományos megalapozottságnak. E hibák egyik fő forrása az volt, hogy nagyon kevés analitikus információ alapján, többnyire intuitív megérzésekhez igazodva történt a rajonok elhatárolása. Mindez odavezetett, hogy a körzetvizsgálat elvesztette hitelét és ha valaki ilyen témába kezdett, azt legalábbis megmosolyogták. A területi tervezésnek a 60-as évek közepétől kezdődött fellendülése azonban újra felszínre hozta a körzetek kérdését. Ez viszont készületlenül érte a gazdaságföldrajzot. Mivel a témakör feltehetően még hosszú ideig érdeklődésre tarthat számot - a gazdasági körzetek szélesebbkörű alkalmazása vagy egyéb tényezők felmerülése révén - a gazdaságföldrajzi vizsgálatok egyik fontos részévé kellene tenni a körzet-probléma kutatását.

A tudományos szükségszerűség mellett ezt indokolja a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 2006/1971/III.17./ számú határozata, amely a területi tervezés rendszerében a Magyar

Tudományos Akadémia feladatait - nyilván főként a földrajzra utalva - az alábbiakban határozza meg:

"a/ Gondoskodik a területi tervezés egyes elméleti és módszertani kérdéseinek kutatásáról;

b/ koordinálja a gazdasági körzetek kialakítására irányuló kutatómunkát."

Ez esetben sem kerülhető el a színvonalas és korszerű elméleti megalapozás, amelynek magában kellene foglalnia olyan kérdések megválaszolását, mint

- a gazdasági körzetek kialakításának szükségessége és lehetőségei Magyarországon,
- a gazdasági körzetek típusai, jellemző tartalmi ismérvei,
- a gazdasági körzetek és más terület egységek közös és eltérő vonásai és alkalmazási lehetőségei.

A téma gyakorlati megközelítése viszont az alábbi témakörök vizsgálatát, ill. megoldását teszi szükségessé:

- a gazdasági körzetek elhatárolásának kritériumai és módszerei,
- a tervezési célokra is alkalmas gazdaságföldrajzi körzetbeosztás kidolgozása.

A gazdasági körzetek kérdéscsoportjához kapcsolódva említjük az ország azon területeinek elhatárolásából és sokoldalú elemzéséből adódó feladatokat, amelyek különleges helyzetben vannak az egyéb területekhez képest. A jellegzetesen kedvező

irányba való eltérés példája a budapesti agglomeráció. Nagyon sokfajta és valós gyakorlati igény kielégítését szolgálná e terület pontos földrajzi elhatárolása és ennek alapján egy részletes természet- és gazdaságföldrajzi monográfia elkészítése. Ugy gondolom, e helyen nem szükséges a terület fontosságának, az ország társadalmában és gazdaságában játszott szerepének, az ide kapcsolódó számos fejlesztési problémának az ismertetése; következésképpen nem szorul bizonyításra az említett téma időszerűsége és fontossága sem.

Az elkövetkező évek területfejlesztési politikájának az előbb említetthez hasonló jelentőségű elemét képezik az átlagtól messze elmaradó területek. Ezek közé tartoznak: a kedvezőtlen termőhelyi adottságu mezőgazdasági területek /e vidékeken működik a mezőgazdasági termelészövetkezetek kb. 1/3-a/, aprófalvas vidékek és tanyavidékek, valamint az ország gazdaságilag legelmaradottabb területei. E területeken él az ország lakosságának mintegy 20%-a! Az említett vidékek "tisztán" gazdasági szempontból és az életkörülmények tekintetében is a területfejlesztés legproblematikusabb elemei. Ezek kapcsán alakultak ki olyan viszonyok, amelyek a lényeges területi társadalompolitikai problémákat és feszültségeket jelentik. A gazdálkodási színvonal elmaradottsága lényeges beavatkozásokat tesz szükségessé a kedvezőtlen termőhelyi adottságu agrárvidékeken. A mostoha körülmények miatt alacsony termelékenység a termelési struktúra átalakítását, az eddigi támogatási rendszer /amely többnyire csak egyszerű ujratermelést tesz lehetővé/ alapos felülvizsgálatát indokolja; napirendre kerül egyes mezőgazdasági területeknek a termelésből való kivonása, ill.

az eddigiektől teljesen eltérő irányu hasznosítása. A probléma aktualitását fokozza az is, hogy e vidékek lakosságának életszínvonala tartósan és jelentősen elmarad más területekétől. A népesség életkörülményeinek elmaradottsága, valamint a legcélszerűbb és leghatékonyabb fejlesztési irányok megtalálása ad különös fontosságot az aprófalvak és tanyavidékek problémáinak. Mindezekkel kapcsolatban is számos kimondottan gazdaságföldrajzi feladat elvégzése válik aktuálissá:

- az említett jelenségek előfordulási területeinek elhatárolása,
- az egyes témákban legfontosabb hatótényezők és összefüggéseik feltárása,
- a természeti tényezők szerepének bemutatása kisebb területeenként is,
- a természeti adottságok hatásai ellensúlyozásának, ill. a hozzájuk való alkalmazkodásnak a módszerei, formái.

Az említett témakör kapcsán merül fel olyan kutatások végzésének szükségessége, amelyek a területi elmaradottság fogalmával, megjelenési formáival, az elmaradott vidékek elhatárolásával és részletes elemzésével foglalkoznak.

A 2. pontban áttekintett témakörök közös sajátossága az volt, hogy bizonyos elméleti problémák tisztázását is magukban foglalták. A következőkben néhány alapvetően gyakorlati jellegű kutatási feladatot vázolunk.

3. A területi tervezést közvetlenül elősegítő gazdaságföldrajzi kutatások köre meglehetősen széles és szerteágazó. Közülük csak azokról ejtünk szót, amelyek megítélésünk szerint a legidőszerűbbek és amelyek szorosan kapcsolódnak a gazdaságföldrajz tárgyához, lényegéhez.

a/ Az ide sorolható témák közül elsőként a telepítési potenciálok feltárását említjük. Mind a területfejlesztés napi gyakorlata, mind a közép- és hosszútávú tervek számára kulcsfontosságú kérdés a területegységek és fontosabb települések adottságainak, ezen adottságok várható alakulásának sokoldalú ismerete.^X A gazdasági-társadalmi térszerkezet valamilyen kívánatos irányba való változása nem képzelhető el anélkül, hogy a szükséges területi részletezettségben ne álljanak rendelkezésre a fontosabb természeti erőforrásokra, a gazdaságra és a társadalomra vonatkozó információk. Az ország területének jelentős hányadáról elkészített természetföldrajzi monográfiákat egyrészt nem követték a gazdaság és társadalom kellő részletességű feldolgozásai, másrészt e földrajzi munkák nem olyan területi felosztást követtek, amelyek a területi tervezésben használatosak. Így a tervezők az igények jelentkezésekor nem rendelkeztek megfelelő forrásokkal. Ez a helyzet is részes abban, hogy egyes munkák ilyen irányu megalapozottsága kívánni valókat hagy maga után. Földrajzos szemmel nézve, felmerül a kérdés: csak nem földrajzi monográfiák készítését kérik számon? Ez bármennyire is meglepőnek tűnik, úgy gondolom, hogy a gyakorlat

---

^X Részletesen ld.: Kóródi J. 1968. A gazdasági növekedés regionális tényezői. - Területi Statisztika, 4.- és Kóródi J. 1968. Az ipar telepítése. - Doktori értekezés, kézirat.

igényei valóban a hagyományos földrajzi műfaj "feltámasztására" ösztönöznek. /Legyen szabad itt egy kis kitérőt téve rámutatni a gazdaságföldrajz egyik mulasztására. A marxista gazdaságföldrajz kialakulását kísérő vitákban az elitelendő, helytelen irányzatok közé sorolták be a leiró munkát. A földrajzi leírás lebecsülése, tudománytalannak történő beállítása azzal járt, hogy a monográfia-készítés mind kevésbé számított értékes tevékenységnek. Nos, a gyakorlati igények felhívják figyelmünket e tévedésre és arra ösztönöznek bennünket, hogy korszerű szemléletben és a valós elvárásokhoz igazítva készítsünk színvonalas gazdaságföldrajzi monográfiákat!//

b/ A korábban már említett rendelkezések, az új szervezeti formák és maguk a területi tervek megadják az alapot ahhoz, hogy a településhálózat kérdései a jövőben megfelelő súlyt kapjanak a területfejlesztésben. A területi tervezésben korábban uralkodott szélsőséges álláspontok - amelyek vagy túlbecsülték, vagy negligálták - helyébe fokozatosan olyan szemlélet kerül, amely a településhálózat problémáit a népgazdasági területi tervbe szervesen beillesztve, valódi fontosságának megfelelően kezeli. E folyamattal együtt, mind hatványozottabb igény merül fel településföldrajzi kutatások iránt. Az elmúlt években a településföldrajz is túllontul visszaszorult, oktalanul lebecsülték és elhanyagolták e tudományterületet a földrajzosok. Pedig akár a településeken belüli funkcionális zónák kialakulásának, elhatárolásának és jellemzésének problémáit, akár a települések közötti kapcsolatok, egymásrahatások, hierarchiák kérdéseit tekintjük, mindezek a földrajztudományok témakörébe tartoznak. De részben a településföldrajzhoz is kapcsolódnak a - már em-

litett - sajátos helyzetben lévő területek problémái: mind a tanyavidékek, mind az aprófalvak helyzetének és kialakulási körülményeinek feltárása, a hatótényezők közötti összefüggések elemzése nem kis mértékben településföldrajzi téma. Természetesen e témakörben is konkrét és az elérni kívánt célokkal összhangban lévő vizsgálatokra kell gondolni.

c/ A területi tervezést és a gazdaságföldrajzot egyaránt érinti az idegenforgalom problémaköre. Az előzőekben említett témákhoz képest e tekintetben kedvezőbb a helyzet, mert az utóbbi években az idegenforgalom földrajzi vizsgálata felé ivelő, erősödő pozícióba került. Az ez irányú munkákat azonban célszerű lenne kiterjeszteni, rendszerezettebbé tenni és a gyakorlat igényeihez még közelebb vinni. A téma földrajzi megközelítése elsősorban olyan módon válhatna hatékonyabbá, ha a figyelmet a jelen helyzet elemzése mellett, a potenciálok feltárására és a jövő fejlesztés lehetőségeire koncentrálná. Az idegenforgalmi gócterületek zsufoltsága, a fejlesztéshez rendelkezésre álló anyagi eszközök korlátozottsága és az autós turizmus erőteljes fejlődése miatt ugyanis egyre fontosabbá válik a kedvező természeti és egyéb adottságokkal, előnyös fekvéssel rendelkező és viszonylag mérsékelt beruházási ráfordításokkal az idegenforgalmi vérkeringésbe bevonható területek feltárása. Ez mezo- és mikroszintű, komplex tevékenységet tesz szükségessé, amelynek jellege azonban eminensen földrajzi.

II. A módszertan továbbfejlesztéséről

Valamely tudomány módszereinek jellege - a fő vonásokat tekintve - egyrészt az adott tudomány céljaitól, feladataitól, fejlettségi színvonalától függ, másrészt jelentős hatással van az alkalmazott módszerekre a rokon- és segédtudományok helyzete, felkészültsége.

Ad infinitum leegyszerűsítve a dolgot, azt is mondhatjuk, hogy a földrajz alapvető céljai és feladatai már régen kikristályosodtak és lényegüket tekintve nem változtak. Az ezzel kapcsolatban világszerte napvilágot látott számos tanulmány, a széles körben folytatott viták sem hoztak "új" eredményeket, - ha valóban a lényegre tekintjük. Semmi okunk kétségbevonni Leszczycki professzor megállapítását, amely szerint: általánosan elfogadott, hogy a földrajzi vizsgálatok a földfelszíni jelenségek és folyamatok térbeli aspektusával, a közöttük fennálló összefüggésekkel foglalkoznak. Annak ellenére, hogy ez a megfogalmazás nem elégíti ki a földrajzos generációk vágyakozását egy egzakt meghatározás iránt, alkalmas arra, hogy célt adjon a földrajzi tanulmányoknak, a földrajzosok aktivitásának.^X Akár a nemzetközi folyamatokat, akár a hazai fejlődést vesszük szemügyre, azt látjuk, hogy miközben a földrajzon belül specializáció, azaz a szűk alágazatok kialakulása folyik, ugyanakkor legújabbán egy integrálódási folyamat is tapasztalható - mind a földrajzon belül, mind rokontudományaival kapcsolatban - a napjainkban felmerülő komplex problémák megfelelő feltárása érdekében. Ilyen,

^X S.Leszczycki: Perspective on Development of Geographical Sciences. IGU Bulletin, vol.XXIII., 1972.No.2.

összetett megközelítést igénylő témaként említi Leszczycki professzor - többek között - az ember és környezete közötti egymáshatást, a népgazdaság területi szerkezetében bekövetkező változásokat, a természeti erőforrások ésszerű felhasználását.

Ugy gondolom, alapjaiban egyetérthetünk a hivatkozott munkával a tekintetben is, ahogyan a földrajz fő funkcióit interpretálja. Az első az információs és helyzetfeltáró funkció, amely a valóság értékelésén alapul; a valóság megértésének elősegítésére és az összehasonlítások érdekében generalizálás alkalmazása szükséges. A cél elérését segítő módszerek közül a fontosabbak az alábbiak: a tér regionális szervezésének és a különböző területek közötti térbeli kapcsolatok elemzése; az urbanizációra, iparosításra stb. vonatkozó empirikus mutatók képzése; térbeli tipizálás; több tényező alapján történő regionalizálás; térbeli struktúrák dinamizmusának elemzése. A földrajz második funkciója elméleti tevékenységet foglal magában, amelynek fő irányait Leszczycki a következőkben jelöli meg: a földrajzi tér elmélete rendszerelméleti megközelítésben /ez a megközelítés tartalmazza a természetföldrajzi tér alrendszerait, azaz a földrajzi környezet és a társadalmi-gazdasági földrajzi teret/; a térbeli struktúra dinamizmusának elmélete; telephelyelmélet; a természeti környezet és a gazdaság potenciáljának elmélete. Egyre növekvő jelentőségű a prognosztikai - harmadik - funkció. A földrajzi kutatásoknak az alábbiak előrebecslésével kellene foglalkozni: a földrajzi környezet változása; társadalmi-gazdasági fejlődés; országos és nemzetközi szintű területi tervezés; népesség, migráció; a földhasználat változásai; egy ország regionális struktúrája. A földrajz negyedik funkciójaként a tanulmány a tervezést és döntéshozatalt jelöli meg. Ezen az országos és kisebb területekre vonatkozó

területi tervezést érti, amely a társadalmi-gazdasági rendszer egyes elemeinek optimalizálási modelljein alapul és segítséget nyújthat a döntéshozatalban. Megítélésem szerint e funkció sem tartalmilag, sem szervezeti vonatkozásban sem tekinthető a földrajzhoz tartozónak; de úgy gondolom, hogy ilyen tevékenység ellátásához egyrészt a földrajz - nemcsak Magyarországon, hanem másutt is - nem rendelkezik megfelelő erővel, másrészt nem is kíván ennyire eltávolodni szűkebb terrénumától.

A geográfia előzőekben vázolt funkcióinak többsége gazdaságföldrajzi jellegű; ilyen értelemben tehát kissé egyoldalú ez a feldolgozás. Tekintettel azonban arra, hogy a természetföldrajzi vonatkozásokba nem kívánunk belebocsátkozni, számunkra kielégítő alapot nyújt a kívánatos módszertani irányok felvázolásához. Nem tűztünk ki magunk elé olyan célt, hogy a gazdaságföldrajz és a tervezés valamennyi kapcsolatát részleteiben áttekintsük; ugyanugy arra sem vállalkozunk, hogy a gazdaságföldrajzban alkalmazható minden módszert értékeljünk. Mindössze arra törekszünk, hogy a korszerű témaválasztással és a tudományág által ellátandó funkciókkal összhangban álló néhány fontosabb módszertani irányra hívjuk fel a figyelmet. Az ugyanis nem képezheti vita tárgyát, hogy a gazdasági földrajz rene-
méjének helyreállítása a megfelelő témaválasztáson kívül at-
tól is függ, hogy vállalt feladatait a kellő egzaktsággal és sokoldalúsággal képes-e megoldani. Összességében azt mondhatjuk, hogy a gazdasági geográfia hagyományos módszereinek létjogosultsága ma is megvan, azonban megszűnt ezek kizárólagos-
sága.^X Milyen irányban kell bővíteni az alkalmazásra kerülő

---

^X Ld.:pld. Bernáth T.-Bora Gy.-Kőszegi L.-Zala Gy.-né
1969. Termelőerők területi elhelyezése - Tankönyvkiadó,
Bp. 295 p.

módszerek eszköztárát? Nyilvánvalóan az un. statisztikai-matematikai módszerek fokozott felhasználását kell elsősorban elősegíteni.

1. A külföldi szakirodalomban a legutóbbi 4--5 évben számos publikáció jelent meg a különböző matematikai módszerek gazdaságföldrajzi alkalmazásáról. Egyes hazai vizsgálatok is törekedtek a matematika felhasználásának demonstrálására. Főként a közgazdaságtudomány példája nyomán azonban, úgy vélem, különös figyelmet kell fordítani - még idejében - arra, hogy a matematizálási törekvések ne válhassanak öncélúvá, erőltetetté. Ezt úgy érhetjük el, ha mindig a feladathoz keressük a megfelelő módszert, továbbá elősegítjük azzal, ha az egyes módszerek lehetőségeit és korlátait is megismerjük, ill. megismertetjük. Nem téveszthető szem elől az sem, hogy matematikai módszer csak akkor alkalmazható sikerrel, ha az adott feladat célja és jellemző elemei elég világosan, ill. egyértelműen vannak meghatározva és megfogalmazva.

a/ A gazdaságföldrajzi vizsgálatok egyik legáltalánosabb feladata a térbeli jelenségek és folyamatok közötti kapcsolatok és összefüggések feltárása, a jellegzetes hatótényezők kiválasztása. A földrajz eme "ősi" céljának elérését jelentősen segítheti a korreláció- és regresszióelemzés. Nyilvánvalóan ennek köszönhető e számítási módszer viszonylag széles körű hazai elterjedése a gazdaságföldrajzi munkákban. Megítélésem szerint azonban egyfelől nem használjuk ki a korreláció- és regressziószámítás-adta lehetőségeket, és másfelől,

talán nem kellően ismertek a módszer korlátai.^X

A legszélesebb körben alkalmazott regressziós modell $y = a + b x$ lényegében azt fejezi ki, hogy miként alakul egy változó értéke, ha egy másik változó értéke megváltozik. Ebben az esetben lineáris változást tételezünk fel; továbbá figyelemmel kell lenni arra is, hogy a becslés csak azon értéktartományokban értelmezhető, amelyekre igazolható, hogy a lineáris egyenlet kifejezi a megfigyelt összefüggést. /Tartalmilag pedig azt kell hangsúlyozni, hogy csakis olyan tényezők vizsgálatának van értelme, amelyek között oksági kapcsolat eleve lehetséges; közismert, hogy egymással össze nem függő jelenségek véletlen együttes változása is eredményezhet egzaktnak ható "számítási eredményt". / Az összefüggések számottevő hányada nem lineárisan alakul; ezek kifejezésére különböző görbéket használnak, amikor természetesen megváltozik az egyenlet formája is /pl. parabola esetén $y = a + bx + c x^2$ /. Bármilyen lineáris vagy nem lineáris kapcsolat kiszámítása esetén azonban figyelemmel kell lenni arra, hogy a változók változása közötti kapcsolat egyenletekkel történő kimutatása /ill. valamilyen egyenes vagy görbe illesztése/ nem ad választ az oksági összefüggésre, hanem csupán arra, hogy formailag fennáll-e összefüggés az egyik változó alakulása és a másik változó értékei között. A regresszió-elemzés kutatásokban való alkalmazásakor mindig felmerül az a kérdés, hogy

---

^XA következőkben vázolt gondolatok M.Ezekiel-K.A.Fox: Korreláció és regresszió-analízis /Közg.és Jogi Könyvkiadó, Bp.1970/ c. munkáján alapulnak.

mennyire pontosan lehet megbecsülni a függő változó értékeit a független változó alapján; fontos azt is megtudni, hogy mennyire jelentős a függő változó függése a független változótól. E kérdésekre többnyire a korrelációs együttható segítségével keresünk választ. A legtöbb vizsgált esetben ugyanis a változásoknak csak egy részét magyarázhatjuk meg egy változóval való összefüggésből. Ugy gondolom azonban, hogy a szükségesnél kisebb figyelmet fordítunk az ún. determinációs együttható r^2 alkalmazására, amely pedig a legmegfelelőbb módon fejezi ki a függő változó varianciájának azon hányadát, amely a független változónak tudható be; ezen együttható számunkra tehát azért fontos, mert - ha a változók oksági viszonyban vannak - segítségével azt mondhatjuk meg, hogy az egyik változó alakulásának milyen hányadát okozza a másik változó.

Anélkül, hogy a regresszió-elemzés túlzott részletezésébe mennénk, felhívjuk a figyelmet a többszörös regresszió fontosságára. Ez a számítási mód olyan esetekben hasznosítható, amikor egy jelenség változásai több, egyidejűleg ható változó hatására következnek be. /Az egyenlet formája a következő: $x_1 = a + b_2x_2 + b_3x_3 + \dots + b_mx_m$ /. A többszörös regressziós egyenlet segítségével megbecsülhetők az egyik változó változásai két vagy több független változó értékeinek alakulása alapján; alkalmas arra is, hogy egy állításban foglaljunk össze sok megfigyelésre vonatkozó tényeket és ez sűrített alakban fejezi ki azt a tendenciát, amivel a függő változó reagál a többi változóban bekövetkező módosulásokra. Nagyon lényeges lehetőséget rejt magában a többszörös regresszió-számítás azáltal, hogy megengedi az egyes változók hatásának elkülönített mérését is

/perciális korreláció/. Ugy tűnik, hogy a gazdaságföldrajzi kutatások nem aknázták ki eddig e módszer lehetőségeit; többnyire megelégedtek az egyszerű regressziószámítás eredményeivel.

- b/ Bár kétségtelen tény, hogy a hazai gazdaságföldrajzi kutatók nem használták ki a regresszió-analízisben rejlő lehetőségeket sem, mégis szükséges felhívni a figyelmet egy olyan módszerre, amely ugyan rokon a regresszió-elemzéssel, de annál több vonatkozásban magasabb színvonalú és alkalmazása a problémák tisztább és sokoldalubb megközelítését teszi lehetővé. A faktoranalízisre gondolunk, amelyet sok tudományágban sikerrel használnak, de a magyar gazdaságföldrajz eszköztárából eddig csaknem teljesen hiányzott. A faktoranalízis elsősorban olyan jelenségek vizsgálatára alkalmas, amelyek alakulása egymással szoros sztochasztikus kapcsolatban álló tényezőktől függ. Kiküszöböli a regresszió-elemzés azon legfőbb fogyatékoságát, amely "mereven" kiválasztja az okot az okozattól; bonyolult jelenségek esetében ugyanis szinte szükségszerű, hogy az okozat visszahat saját okára. A regressziós együtthatók becslései akkor adják a legjobb eredményt, ha a független változók egymással nem korrelálnak. Bonyolult térbeli gazdasági folyamatok esetében ez a feltétel csak nagyon ritkán teljesül. Ez az ún. multikollinearitás ellenben jelentősen rontja a regresszió-analízis eredményeinek használhatóságát. A faktoranalízis alkalmazási lehetőségeivel foglalkozó munkák^X viszont azt

---

^X Kovács Géza-Toldi Miklós 1972. A faktoranalízis alkalmazási lehetőségeinek vizsgálata az élelmiszeripar területén. Kézirat.

Meszéna György-Simon Béláné, Budapest 1973. A gazdasági fejlődés tényezőinek vizsgálata faktoranalízis alkalmazásával. Országos Tervhivatal, Tervgazdasági Intézet, Bp.

bizonyítják, hogy a módszer egyfelől megszünteti az említett hibaforrást, másfelől pedig kiválóan alkalmas komplex tartalmu fogalmak definiálására, klasszifikálási feladatok megoldására; segítségével olyan összetett mutatók képezhetők, amelyek közvetlen módon nem mérhetők. A faktoranalízis lényege, hogy a jelenséget jellemző nagyszámú változót az ezekből képzett néhány faktor segítségével fejezi ki; a számítás során meghatározzák az egyes faktorok súlyát, amelyből egyértelmű következtetések vonhatók le az okokra nézve. A gazdaságföldrajzi kutatások szempontjából egyrészt nagyon kedvező a faktoranalízis, mint elvont fogalmak / gazdasági fejlettség, ipari koncentrálttság, gazdasági hatékonyság/ megbízható definiálási eszköze, és ugy is, mint a nehezen áttekinthető, soktényezős problémák megoldásának módszere. A vázolatokból is kitűnik, hogy e módszer kiválóan alkalmas terület-egységek nagyon sok, egymással egyébként össze nem vethető tényező szerinti jellemzésére, bizonyos szempontból homogén területek elhatárolására, különböző rayonizálási feladatok megalapozására.^X Meg kell említeni a módszer ama kedvező tulajdonságát is, hogy a számítások elvégzése semmilyen különleges igényt nem támaszt az adatokkal szemben. A módszerben rejlő lehetőségek áttekintése alapján úgy tűnik, fokozott erőfeszítéseket kell tennünk a faktoranalízis gazdaságföldrajzi alkalmazásának elterjesztésére. Az sem jelenthet akadályt, hogy a faktoranalízis végrehajtása meglehetősen számítás-igényes, mert a korszerű számológépek előre kidolgozott programcsomagok alapján végzik ezen összetett számítássorozatot.

---

^X V.ö.: G.A. Van der Knaap: Een indeling van Nederland naar economische Gezondheid. Tijdschrift voor Econ. en Soc. Geografie. 1971. nov/dec.

c/ A gazdaságföldrajz által követendő fő módszertani irányokról beszélve, meg kell említeni a modellek alkalmazásának kérdéseit is.

A legutóbbi évek során e tekintetben kissé elmaradtunk nemcsak a nemzetközi színvonaltól, de a rokontudományok hazai eredményeitől is. A közgazdasági modellek kidolgozása természetesen nem tekinthető kimondottan a gazdasági földrajz feladatának. A különböző elemzések azonban megkívánják a modellek széles körű felhasználását. A közgazdasági modellek többsége nincs figyelemmel a jelenségek térbeli dimenziójára, ami megnehezíti az adaptációt. A másik lényeges nehézség abból következik, hogy a modellek eredendően statikus jellegűek és ez sok tekintetben korlátozza a felhasználást. A telepítési modellek általában feltételezik, hogy a térbeli megoszlás szerinti magatartás fokozatai mérhetőek; e modellek többségében szerepet kapnak az alábbi feltételezések, ill. tényezők: az emberi tevékenységek térbeli megoszlása tükrözi a távolsági faktorhoz való alkalmazkodást /a távolság a földrajzban az egyik legfontosabb tényező, azonban ez a modellekben természetesen különböző formákat - utazási idő, szállítási költség, érték-távolság - ölt/; a telepítési, ill. elhelyezési döntések meghozatalakor célként szerepel a távolságnak, mint "surlódási tényező"-nek a minimalizálása; a települések különböző szempontokból vett elérhetősége eltérő a centralitástól, az adottságoktól, a funkcióktól stb. függően; a tevékenységek térbeli eloszlását általában jellemző hierarchia az agglomerálódási tendencia és a megközelíthetőség kölcsönhatásának eredménye.^X

---

^XP.Haggett: Models in Geography. IX.fejezet alapján.

A rendelkezésre álló modellek mind tartalmi tekintetben, mind matematikai megoldásuk szerint nagyon sokfélék. Közülük csak néhánynak az említésére vállalkozhatunk. Tartalmi vonatkozásban azokat a modelleket ajánljuk elsősorban a gazdaságföldrajz figyelmébe, amelyek a térbeli egymásrahatások feldolgozására alkalmasak. A gazdaságföldrajzi kutatások tulnyomó hányadának lényege és célja ugyanis maga az egymásrahatási folyamat, vagy annak eredménye. A térbeli egymásrahatási modellek lényegében a gravitáció fizikai koncepcióján alapulnak. Egészen leegyszerűsítve, azt mondhatjuk, hogy két fő tényező figyelembevételével szerkesztik meg e modelltipust: egyrészt a vonzást gyakorló "tömegek", másrészt a távolság, ill. annak leküzdése során fellépő "surlódás" alapján. A vonzó tömeg egyaránt lehet valamely természeti erőforrás, népességtömörülés, ipari kapacitás, kereskedelmi központ stb.; a távolság figyelembe vehető km-ként, szállítási költségként, utazási időként stb. A térbeli egymásrahatási modellek alkalmazási lehetőségei tehát nagyon sokrétűek; meg kell jegyezni azonban azt is, hogy gyakorlati alkalmazásuk meglehetősen bonyolult számításokat tesz szükségessé. Az eredményeket tekintve viszont nagyon lényeges, hogy segítségükkel a térbeli kapcsolatok és egymásrahatások számszerű, egzakt feltárására nyílik lehetőség, ami jelentősen hozzájárulhat a gazdaságföldrajzi vizsgálatok hitelének és színvonalának emeléséhez.

A térbeli egymásrahatási modellek kidolgozásával és felhasználásával foglalkozó kutatók figyelme az utóbbi időben arra irányult, hogy áthidalják a modelleket általában jellemző ama nehézségeket, amely statikus jellegükből adódik.

Az eddig alkalmazott modellek többsége nem volt alkalmas az időbeli változás, a fejlődés bemutatására, ill. szimulálására és így nem volt használható előrebecsléshez sem. A térbeli egymásrahatási modellek tökéletesítése terén számottevő eredmények születtek a fejlődési folyamatok mozgás-egyenletekkel való szimulálása révén. Az így kialakult dinamikus szimulációs technika olyan modellek létrehozását tette lehetővé, amely az időben változó egymásrahatás leírására és mérésére is alkalmas. Ugy tűnik, hogy ez a módszer jelentősen elősegítheti a gazdaságföldrajzi vizsgálatok módszereinek gazdagítását és fejlődését. ^X

2. Végül egészen röviden, inkább csak a figyelem felhívásaként, néhány mondatban szeretném vázolni a földrajz leghagyományosabb módszerének, a kartográfiának a fontosságát. Anélkül, hogy a kerék újrafelfedezésének hibájába esnék, meg kell említeni a térképeknek a gazdaságföldrajzi kutatásokban játszott szerepét. Egyrészt azért, mert ez a módszer nem megy ki a divatból, mindenkor a geográfus elsőrendű támasza marad, másrészt pedig azért, mert úgy gondolom, hogy a gazdaságföldrajz nem hasznosítja megfelelően mindazon lehetőségeket és előnyöket, amelyek e módszerben rejlenek. A legfőbb hiba abban van, hogy sok gazdasági geográfus nem kutatási módszert, vizsgálati eszközt lát az általa készített térképben, hanem főként illusztrációs segítségként veszi

---

^X Részletesen lásd pl.: M. Cordey - Hayes 1972. Dynamic Frameworks for Spatial Models. - Second Advanced Studies Institute in Regional Science, Karlsruhe. M. Batty: Modelling Cities as Dynamic Systems. - Nature, June 18, 1971, Vol. 231. M. Cordey - Hayes - A.B. Wilson: Spatial Interaction, - Socio-Econ. Plan. Sci., 1971. Vol. 5.

számításba. Ebben számtalan ok játszhat közre, de véleményem szerint itt döntően szemléleti problémáról van szó. A másik lényeges momentum - ami feltehetően visszahat az alapjelenségre - az, hogy gazdasági térképeink számottevő hányada nem éri el kitűzött célját; sok a nehezen áttekinthető, tulkomplikált, zavaros térkép és térképvázlat. Valószínű, hogy ez a tapasztalat is sokak kedvét szegi. Pedig e jelenség egyáltalán nem szükségszerű: a térképkészítés néhány, jelentős részben általánosan ismert alapelveinek megtartása mellett, még szegényes kivitelezési feltételek esetén is készíthetők jó hatású térképek. Ehelyütt is figyelembe ajánlanám a gondos tartalmi generalizálás, az ábrázolási módnak a tartalommal és kivitelezéssel összehangolt megválasztásának és az egyszerű, világos kivitelnek a fontosságát. Nem szabad megfeledkezni arról: a tulzsufolt, nehezen olvasható térkép nem utal a magas tudományos színvonalra. Sőt, éppen ellenkezőleg.

A térképkészítés problémái kapcsán még arra hívjuk fel a figyelmet, hogy ma már a rajzkészség, a rajzoló vagy a pénzhiánya sem jelenthet akadályt egyes térképek elkészítésében. Az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézetének és Számítástechnikai Központjának együttműködése révén kidolgoztuk Magyarország 1:1 000 000 méretarányu, járási részletességű kartogramjai elektronikus számítógéppel történő elkészítésének módszerét. A programot több alkalommal kipróbáltuk a gyakorlatban is; bebizonyosodott, hogy az adatokat, ill. a kategóriákat tartalmazó táblázat összeállításától eltekintve, mindössze kb. 1,5 perc szükséges egy kartogram előállításához. Ez a megoldás tehát lehetővé teszi sok különböző

információ igen gyors, olcsó, sokszorosításra is alkalmas kivitelű térképen való feldolgozását. A módszer különösen alkalmasnak tűnik az un. munkaközi, elemző térképvázlatok iránti igény kielégítésére.

X X X

Az elmondottak összefoglalásaként: a magyar gazdaságföldrajz továbbfejlődésének záloga a gyakorlati igényekre sokoldaluan támaszkodó, körültekintő és a távlatokra is figyelemmel lévő témaválasztás; a helyes célkitűzések azonban csak korszerű módszerek alkalmazásával érhetők el. Jelen dolgozat azt tekintette fő feladatának, hogy néhány gondolatot ismertetve, ráirányítsa a figyelmet e kérdésekre, és bizonyos irányokat ábrázolva igyekezzen hozzájárulni a gazdasági geográfia megerősödéséhez.

Készült az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet házi sokszorosítóján. Példányszám:35. A kiadásért felel:Dr. Pécsi Márton int.ig.

5450/Lné.